

Marosszentimréről és középkori templomáról

Történeti irodalmunkban a Gyulafehérvártól északkeleti irányban alig nyolc kilométerre fekvő Marosszentimre neve a 14. században itt működött vajdai és alvajdai ítélőszéket, valamint Hunyadi János 1442-es vesztes csatáját idézi. A középkori erdélyi Fehér megye e falujáról Iczkovits Emma azért feltételezte, hogy 12. század végi alapítású, mert káptalani birtokként szerepel a 15. századi oklevelekben,¹ ám a települést valójában csak 1448-ban adományozta Bánffy György és fia Miklós a gyulafehérvári testületnek.² Györffy György szerint azzal a meg nem nevezett, Maros melletti hellyel lehet azonos, ahol egy Boroskrakkó és Magyarigen szőlőföldjeit számba vevő 1238-as határleírás tanúsága szerint Péter billogos lakott.³ Legkorábban 1262 előtt említik, Gomord néven, mint lakatlan, Gyulafehérvárhoz tartozó várföldet, melyet IV. Béla a boroskrakkói és magyarigeni hospeseknek adományozott.⁴ Időleges lakatlansága és hospesekkel való újratelepítése a tatárjárás pusztításaiban leli magyarázatát. Szentimre (S. Emericus) néven 1314-ben találkozunk vele először.⁵ Ez, a falu templomának védőszentjére utaló, patrocíniumi jellegű elnevezés a szentimrei plébánia létéről is vall annak első közvetlen, 1332-es említése előtt.⁶ A 14. század közepi Szentimrén kibocsátott oklevelek bizonyítják, hogy itt tartották a vajdai és alvajdai ítélőszéket.⁷

A 15. században gyakran cseréli birtokosait: 1407-ig Zsigmond király tulajdona, utána 1425-ig Garázda Miklós és Szilágyi László birtoka, majd 1439-ig a somkerekai Erdélyi családé, tőlük bálványosi Dávid bán fia György veszi át, s végül a falut 1448-ban a templom kegyuraságával együtt ugyanez a Bánffy György és fiai a gyulafehérvári káptalannak adományozzák.⁸ A falutörténet szempontjából is jelentős esemény volt a Szentimre melletti 1442-es csata, amelyben a Gyulafehérvárból kitörő Hunyadi János maroknyi csapatával sikertelenül kísérelte meg a környéket dúló Mezyd bég seregének a feltartóztatását.⁹ A 16–17. századból igen kevés adatot ismerünk: 1505-ben még mindig káptalani birtok,¹⁰ a hitújítás után a fejedelmi birtoktest része lett, s e század folyamán térhettek át lakói is a református hitre. 1660-ban Barcsay Ákos fejedelem Rizmáni Vas Mihálynak udvarházat adományozott Szentimrén.¹¹ A 19. századra a falu lakóinak a többségét románok alkották, 1930-ban lélekszámának mintegy ötödét tették ki magyarok.¹²

¹ Iczkovits Emma: *Az erdélyi Fehér megye a középkorban*. Bp. 1939. 15.

² Entz Géza: *Erdély építészete a 14–16. században*. Kvár 1996. 109. (Továbbiakban: Entz 1996.)

³ Györffy György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*. II. Bp. 1987. 186.

⁴ Jakó Zsigmond: *Erdélyi Okmánytár (1023–1300)*. I. Bp. 1997. 258. Jakó Zsigmond 1266 előtti keltezése István ifjabb király az évi megerősítésén alapul, ám az eredeti oklevelet IV. Béla adta ki, akinek tényleges hatalma Erdélyben 1262 után már nem volt, így feltételezhető korábbi keltezése.

⁵ Korábbi említései ezen a néven Jakó Zsigmond szerint hamisítványok. Uo. 289, 353, 449.

⁶ Györffy: *i.m.* 186.

⁷ Györffy: *i.m.* 196 és Entz 1996. 109. Az ítélőszék idekerülését a közelben lévő Kecskés várával hozza kapcsolatba, mely a vajdai honorhoz tartozott 1395 tájáig.

⁸ Iczkovits Emma: *i.m.* 62. A somkerekai Erdélyi család marosszentimrei birtoklásával kapcsolatban lásd: *A Római Szent Birodalmi gróf Széki Teleki család oklevéltára. Codex diplomaticus Sacri Romani Imperii comitum familiae Teleki de Szék*. I. Szerk. Barabás Samu. Bp. 1890. CCCLXII.

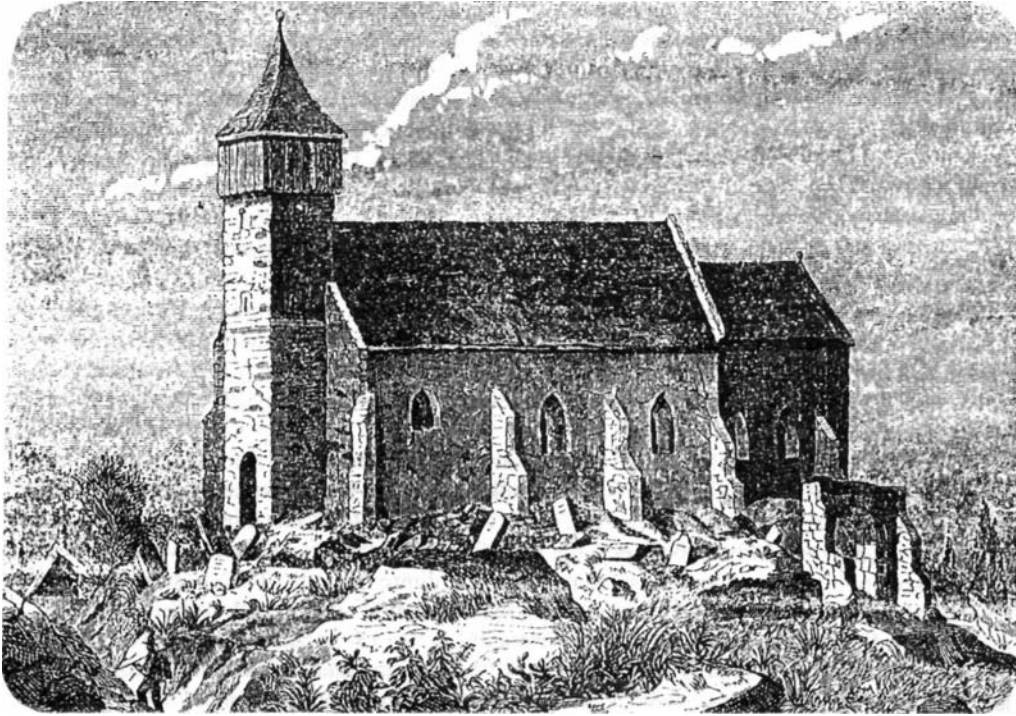
⁹ *Erdély rövid története*. Főszerk. Köpeczi Béla. I. Bp. 1986. 358.

¹⁰ Iczkovits Emma: *i.m.* 62.

¹¹ Kemény, Josephus, Comes: *Transilvania Possessionaria*. I. Kézirat. Erdélyi Múzeum-Egyesület egykori gyűjteménye. Kvár Akadémiai Könyvtár. Mss. 283.

¹² Luppá Péter: *Hunyadi János egyháza és diadala Szent-Imrén*. Vasárnapi Újság V(1858). 205; Wagner, Ernst: *Historisch-Statistisches Ortsnamenbuch für Siebenbürgen*. Böhlau Vlg. Köln–Wien 1977.

Ma a magyar nemzetiségűek száma harminc körül mozog, ám őket is a közeli gyártelep kínálta munkalehetőség vonzotta oda az elmúlt évtizedekben.

1. A marosszentimrei templom. Straubert Ödön rajza. 1870

A múlt században sajtóközlemények hívták fel először a figyelmet a falura s műemléktemplomára. Ezek értéke leginkább illusztrációikban áll, melyeken azóta eltűnt részleteket is megfigyelhetünk.¹³ Dicső múltat kereső romantikus szemléletükre jellemző, hogy Szentimrét Hunyadi „győztes” csatájának színhelyeként mutatták be, tévedésük a művészettörténészek által feltételezett Hunyadi-építkezéseket alátámasztó érvvé vált.¹⁴ Schulcz Ferenc építész néhány, a marosszentimrei templomnak szánt sora fontos megfigyeléseket rögzített az épülettel kapcsolatban.¹⁵

Möller István szakzerű cikkében több fotót is találunk a templomról,¹⁶ Debreczeni László a 18. századra keltezte a tornácos fa toronysisakot.¹⁷ Szőnyi Ottó elsőként fordult szembe a

¹³ Straubert Ödön: *A szentimrei templom*. Hazánk s a Külföld VI(1870). 259; Luppa Péter: *i.m.* 205.

¹⁴ Vö. Balogh Jolán: *Az erdélyi renaissance*. Kvár 1943. 50; *A magyarországi művészet története*. Szerk. Aradi Nóra. II (*Magyarországi művészet 1300–1470 körül*). Szerk. Marosi Ernő). Bp. 1987. 687; Entz 1996. 106.

¹⁵ Schulcz Ferenc építész jelentése erdélyi útvjáról. *Archaeológiai Értesítő* II(1869). 145.

¹⁶ Möller István: *Építészeti emlékek Hunyadi János idejéből*. = *Magyarország műemlékei*. I. Szerk. Bárány Forster Gyula. Bp. 1905. 122–123; Uő: *Erdély nevezetesebb műemlékei*. Bp. 1929. 29–30.

¹⁷ Debreczeni László: *Erdélyi református templomok és tornyok*. Kvár 1929. 6, 8, 11. Felmérési rajzai – vö. Darkó–Debreczeni Gyűjtemény az Erdélyi Református Egyházkerület Kolozsvári Gyűjtőlevéltárában. 1930. 198. – sokat segítettek e tanulmány összeállításában. A kegytárgyakra is az ő hagyatékának az átnézése hívta fel a figyelmünket: 14–15. számú doboz. 7, 97, 117.

2. A marosszentimrei templom. Möller István felvétele. 1905

győztes csata legendájával.¹⁸ Balogh Ilona dolgozata a toronyra vonatkozó könyvészet és képanyag leltárát kínálja.¹⁹ Balogh Jolán visszatért a Hunyadi-győzelem toposzához, Bonfinire hivatkozva Szentimrén és az Erdélyi Vaskapunál győzelmi emlékek felállítását is feltételezván, noha azt is elismerte, hogy a Hunyadi-féle építkezések okleveles adattal nem támaszthatók alá.²⁰ Századunk második felében a román nyelvű szakirodalom a mindaddig elhanyagolt freskókra figyelt fel. Virgil Vătășianu Möller 1905-ös cikkére hivatkozva Szentimrén kolostort említ.²¹ Tévedése onnan eredhet, hogy az idézett írás közvetlenül templomunk után tárgyalja a tövisi ferences kolostort. Megközelítőleg helyesen kelezte a freskókat, amelyek helyet kaptak Vasile Drăguț ikonográfiai leltárában is.²² Gheorghe Anghel megfigyelései a védőfalakról lényegében helytállóak, kivéve a cinteremkapu helyének meghatározását.²³ Entz Géza a román kori templomrészt kelező déli kaput tipológiailag Baca, Bonchida, Szentbenedek, valamint az anyaországi Szomolya hasonló emlékeivel rokonította, felismerte a szárkövek és az archivolt közötti különbségeket is. A keretbe vésett keresztet felszentelési jelként értelmezte.²⁴ Feltételezte, hogy a Hunyadi János kormányzó által a káptalannak juttatott adományból fizették a gyulafehérvári székesegyház korabeli építkezéseit, melyek kihathattak a szentimrei és az alsóorbói építkezésekre is.²⁵ Az építmény bőségesnek nem mondható irodalmát meg sem közelíti a vajda és az alvajda 14. századi itteni működésének feldolgozása.²⁶

A református templom a település szélén emelkedik egy kisebb magaslaton. Támpillérekkel körülvett, magas nyeregtetővel fedett hajójához nyugaton a templomtestnél alig magasabb, erkélyre támaszkodó gúlás sisakkal fedett torony, keleten pedig kétszakaszos, beugró, a nyolcszög öt oldalával záródó támpilléres szentély csatlakozik. A templom alatt feltáratlan kriptá húzódik, szentélyének északi oldalához pedig sekrestye simul, melynek mára már az alapfalai is alig látszanak. A cintermet körülölelő védőfal csak a keleti részen maradt meg, ám a földdomborulatok még mindig kirajzolják hajdani nyomvonalát. Az épületek felépítésében görgetegkö és téglaváltakozik a szerkezeti szempontból fontos helyeken kváderkövekkel, a szentély boltozatát pedig idomtégglából készült bordák tartják.

A hajó déli homlokzatát négy kétosztagú, hornyolt vízvetővel ellátott támpillér tagolja, közöttük helyezték el a három, faragott kövekből rakott, rézsús, csúcsívben záródó mérműves ablakot. Az első és második ablak könyöklőpárkánya alatt kis, kökeretes, rézsús nyílásokat találunk. Fölöttük vízszintes falelválás húzódik, ám formájuk nem egyezik egymással. A nyugatabbi valószínűleg egy korábbi ablaknyílást kereteit, a keletebbre álló formája inkább alacsony lőrésre emlékeztet. Eredeti magasságukban, ám feltételezhetően másodlagos elhelyezésben megtalálhatók a hajdani koronázópárkány kövei is. Profiljaik meglehetősen hasonlítanak egymáshoz,

¹⁸ Szőnyi Ottó: *Régi magyar templomok*. Bp. 1933. 225.

¹⁹ Balogh Ilona: *Magyar fatornyok*. Bp. 1935. 225.

²⁰ Balogh Jolán: *i.m.* 186. Bonfini azonban győzelmi emlékművet csak a Vaskapunál vívott csatával kapcsolatban emleget.

²¹ Vătășianu, Virgil: *Istoria artei feudale în țările române. Arta în perioada de dezvoltare a feudalismului*. I. Buc. 1959. 286.

²² Drăguț, Vasile. *Iconografia picturilor murale gotice din Transilvania*. Pagini de veche artă românească II(1972).

²³ Anghel, Gheorghe: *Fortificații medievale în piatră din secolele XIII–XVI*. Cluj-Napoca. 1986. 168–170.

²⁴ Entz Géza: *Erdély építészete a 11–13. században*. Kvár. 1994. 31. (Továbbiakban: Entz 1994.)

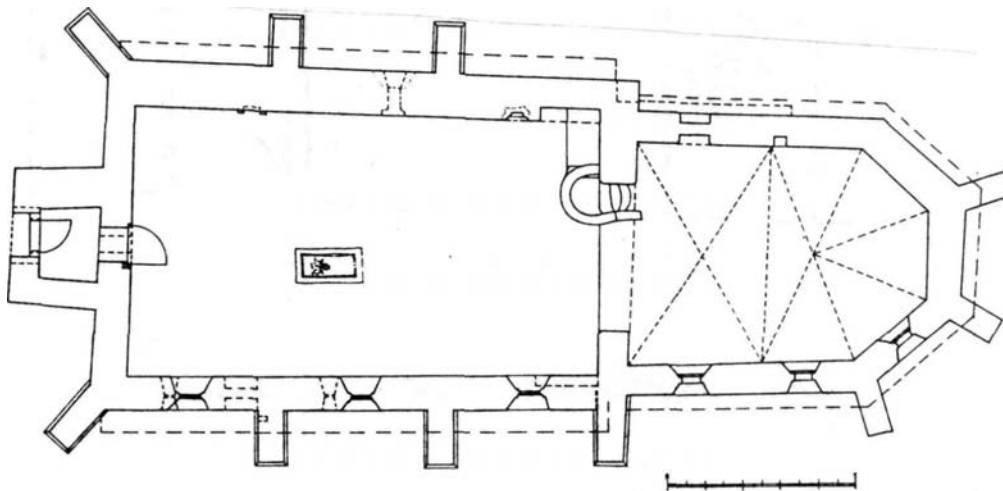
²⁵ Entz 1996. 109; Uő: *A gyulafehérvári székesegyház*. Bp. 1958. 116. (Továbbiakban: Entz 1958.)

²⁶ Legjelentősebbek: Farczádi Elek: *Az erdélyi vajdák igazságszolgáltatási hatásköre és működése az első erdélyi unió, 1437 előtt*. Bp. 1912; Janits Iván: *Az erdélyi vajdák igazságszolgáltató és oklevéladó működése 1526-ig*. Bp. 1940. 15.

így lehetséges egy építési periódusból való származtatásuk. A második támpillér részben ráépült a templom hajdani déli kapujára.

A homlokzat legértékesebb dísz minden bizonnyal ez az elfalazott kapu, amelynek hiányzó vállköveit négy-négy téglasorral pótolták. Sima záradékívének belső élébe kis, gyűrűs és koncentrikus körökben kereszttel díszített kockalábazatokról indított hengertagot faragtak, külső kerületén durvább megmunkálású, eredetileg nyilván vakolattal fedett beugró lemezt találunk. Homlokoldalán és belső oldalain közvetlenül a hiányzó fejezetsáv fölött vájattal határolt, plasztikusan vésett farkasfog-fríz látható, amely a belső oldalakon kezdetlegesen alakított, lekerékített végű, hosszúkás, érezett palmettalevelekből álló sávot tart (csak a keleti sor maradt ránk viszonylag épen). A hasábos, széles szárkövek belső élébe az ívezetével egyező hengertag mélyed, mely itt is gyűrűs kockalábazatból indul, és ugyanolyan fejezettel zárul, ám ezek tükrét már nem díszítették. A száratat gazdag, a szemöldökív egyszerűségétől elütő lapos, ugyancsak farkasfog-sorral körvonalazott díszítés borítja: alul és felül kockafejezethez hasonlóan ívelt mezőket látunk; kívül a belső él oszlopocskájára emlékeztető tagozat szegélyezi a tükröt, amelyet három-három rozetta ékesít. A középső rozetta szirmai visszafordulnak. A fejezetmezőben halmon álló latin kereszt körvonalazódik, szárait egy-egy félkörív zárja. A jobb oldali szárkő a bal oldalitól annyiban különbözik, hogy a külső, oszlopot mintázó farkasfog-léc egymagában áll, alsó és felső zárótagozatai hiányosak, ám középtengelyük egyezik a rozettákéval.

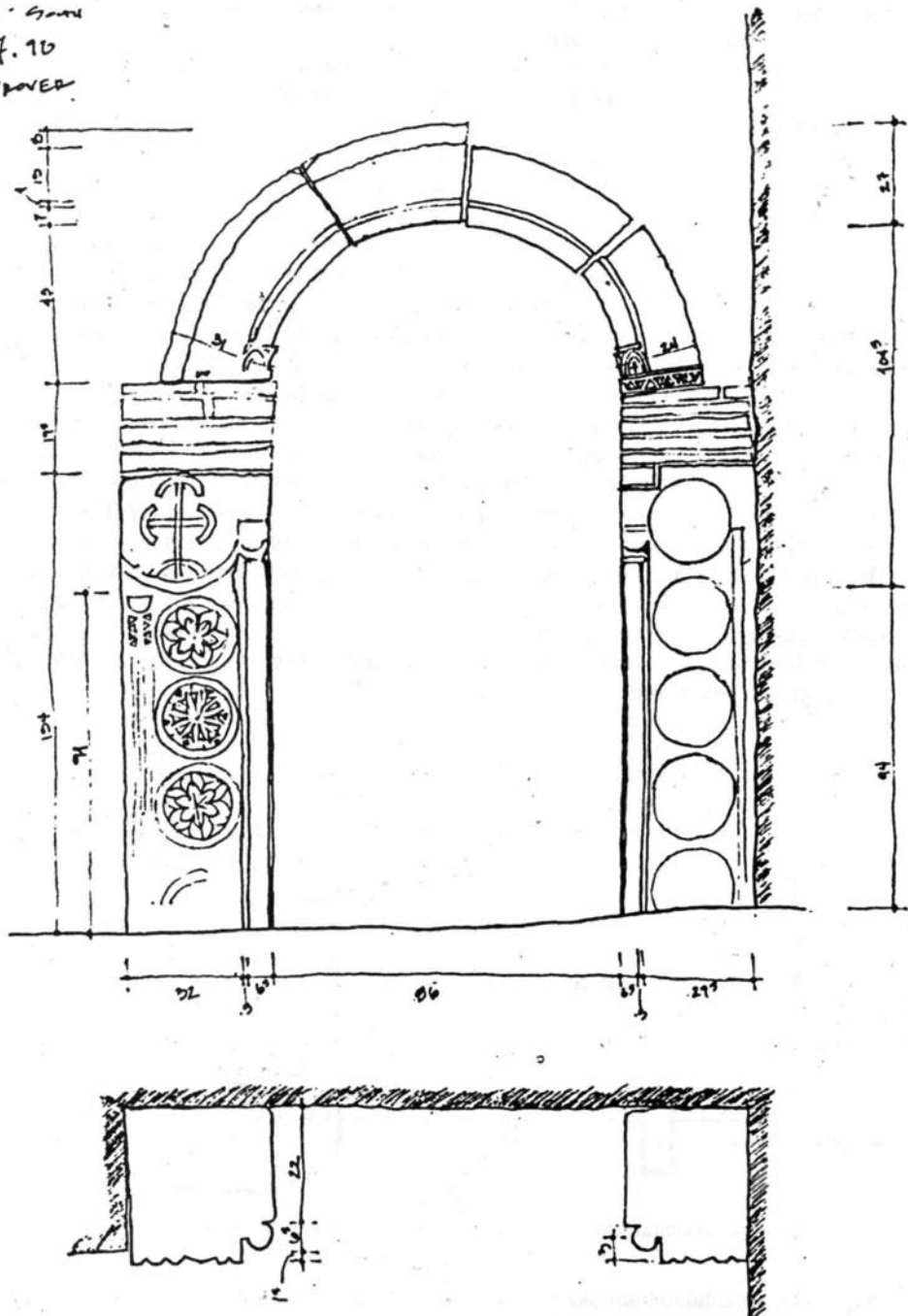
A szentély külső homlokzatának négy, alacsonyabb, de ugyancsak kétszakaszos támpillérral tagolt síkját három, a hajóablakoknál alacsonyabb, csücsíves, mérművek nélküli, kváderekből rakott rézsüs ablaknyílás töri át. Kettejük délre, egy délkeletre néz. A szentély északi falához sekrestye is kapcsolódott, melynek nyomai jól kivehetőek a földön és a falon: alapja négyszögű, fala a templom vegyes rakású falaitól eltérően téglából rakott, dongaboltozat fedte, elfalazott ajtaja szegmensívben záródik.

3. A marosszentimrei templom. Alaprajz. BME Építészettörténeti és Műemléki Tanszék – Transylvania Trust Alapítvány. 1998

Az északi, ablaktalan homlokzat felépítésében megegyezik a délivel, csak a hajó keleti támpillére hiányzik. A nyugatról számított második tám mellett találjuk arasznyi magasságban a templom kriptájának szellőzőjét, egy hozzávetőlegesen 15 cm átmérőjű rést.

P. 100 - 1000
 19. 7. 70
 I. UROVEA

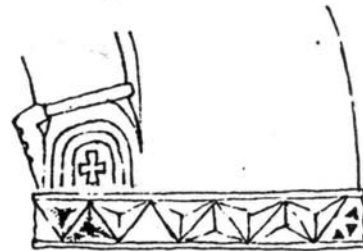
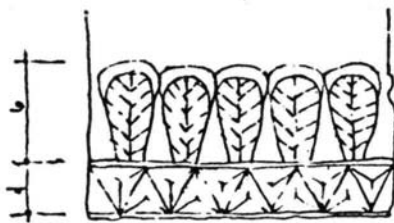
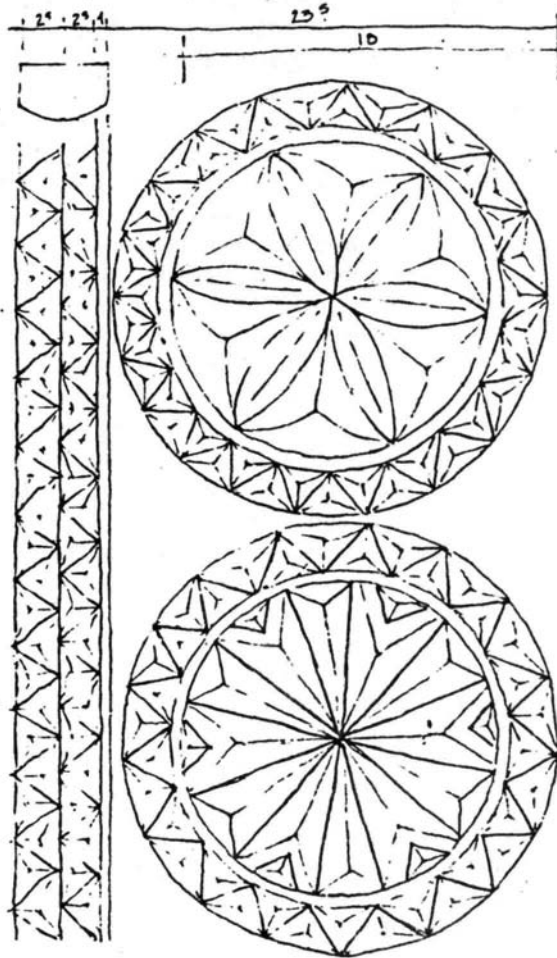

4. A déli kapu. Felvételi rajzok. BME Építészettörténeti és Műemléki Tanszék
 - Transylvania Trust Alapítvány. 1998

Дом - Details

15.7.90

Г. Воронин

A nyugati homlokzatot torony hangsúlyozza; csupán tornácra támaszkodó gúlasisakja emelkedik a tető fölé, összetéveszthetetlené téve a templom körvonalait. Lábazata körül a talajdomborulatok korábbi, terjedelmesebb építményre utalnak. Félköríves záródású bejárata a templom egyetlen használatban lévő ajtaja, jobb oldali vállkövét római dombormű töredékéből alakíthatták ki. A torony szintjei a gyakori átépítések során sokat változtak. Ma a legkésőbbi nagy átalakítás szintjeit találjuk, melyek elhelyezkedése a toronysisakkal van logikus kapcsolatban. A legelső szintet hajdan dongaboltozat fedte, melynek mára csak vállalai maradtak meg. E boltozat fölött pár arasszal nyílik a torony legelső, nyúlánk ablaka. Megjelenése lőrésre enged következtetni, téglakerete a falszövegtől idegen. Az ablak fölött húzódik az övpárkány, melyre a nyugatra néző oldalon téglasztós ikerablak támaszkodik. A déli és északi oldalak egyszerű ablakai elhelyezkedésükkel és magasságukkal igazodnak az ikerablakhoz. A fölöttük található befalazott, keskeny ablakok újabb szintet jeleznek, amelyet a falszerkezet eltéréseiből ítélve az egykori koronázópárkány zár. A legelső, kb. három méter magas szakaszon a torony nincs kötésben a nyugati hajófallal, amelyen éles vízszintes cezúrát is megfigyelhetünk; fölötte, az ikerablak vonaláig egynemű a falszövet, hogy azután ismét szétváljon a torony teljes magasságáig. A torony alsó szintjének és a hajófalnak a különválása megfigyelhető a hajóba vezető félköríves záródású ajtónyílás profilján is. A nyugati, igen rossz állapotban lévő belső homlokzat falelválása egy korábbi, alacsonyabb, nyeregterővel fedett tér magasítására utal. Ebbe hasít bele a torony jelenlegi harmadik emeletéről egy keskeny ajtónyílás, mely újkori orgonakarzatra vezethetett.

A hajó belsejének déli falát áttörő kis, a nyugati mérműves ablak alatt megbúvó nyílás félkörívvel záródó rézsús kerete megegyezik egy, az északi hajófalba másodlagosan beépített ablakkerettel. E falon két szegmensívvel záródó fülkét is találunk. A nyugatabbra lévő az elfalazott déli kapunak megfelelő helyen mélyed a fal síkjába – mivel a külső és belső záróívek formái nem egyeznek, valószínű, hogy a bejárat belső nyílását többször is átalakították. A második fülke keleti oldalát a diadalívvel leszelték. A nyugati hajófaltól mintegy 8 méterre függőleges falelválást találunk, mely ismétlődik az északi falon is.

Az északi falon, hasonló elhelyezésben, a második fülkével analóg falmélyedés, fölötte a szomorkodó Krisztust ábrázoló freskótöredék látható. Részben elfedi a fülke alsó részét a szószék falazott lábazata. Nyugatabbra a falsíkot id. gr. Bethlen Lajos és báró Wesselényi Anna 1786-os bronz emléktáblája díszíti. Szép kivitelű, bethleni Bethlen címeres sírkövük fedí a hajó alatt húzódó kriptát. A szószéket téglából rakták, hangvetője fából készült.

A szentélyt a hajótól kváderekből rakott, csúcsívben záródó, behúzott diadalív különíti el, melynek nyugati oldalát kettős, keleti oldalát egyszerű élszedéssel díszítették. A két déli ablak alatt mélyed a falba a kis, négyszögletű kegyszertartófülke és tőlük nyugatra a szegmensíves, szedett élű ülőfülke. A szentélyzáródás északnyugati falát Vir Dolorum freskó díszíti, az északi falsíkot szemöldökgyámos, egyszerű, ma elfalazott sekrestyeajtó és faragott kövekből rakott, egyenes záradéku egyszerű szentségtartófülke töri meg. Ajtajának csak hornyolt mélyedése és sarkainak furatai látszanak. A szentélyt fedő kétszakaszos boltozat vízszintesen tagolt, fordított gúlákra, illetve kúpokra emlékeztető kőgyámokra támaszkodik, az északkeleti darabot maszkal díszítette a kőfaragó. A boltozat bordáinak anyaga változik, a nagyobb terhelésnek kitett boltvállak és záródások alkotóelemeit kőből faragták, a közbeeső részeken viszont azonosan formált, kétszer hornyolt idomtégelákat találunk.

A szabálytalan alaprajzú, mintegy 900 m²-nyi területet védő egykori templomkerítésből összefüggő falcsonkok már csak a keleti oldalon állnak. Az átlagosan másfél méter magas, mintegy 0,8 m vastag falcsonkokat 4–5 méterenként támpillérek erősítették. Eredeti magassága így aligha lehetett több 4–5 m-nél. Nyugati oldalán, a meredek lejtésű szárazárok alján ma szekérút húzódik.

A szentimrei templom legrégebbi részei a 13. század folyamán épültek, két szakaszban. Erre a két román kori periódusra mind a történelmi, mind az épületszerkezeti és stíluskritikai vizs-

gálatok utalnak. A 15. század közepén véghezvitt jelentős átépítés miatt a korábbi szentély(ek) eltűnt(ek), a román kori hajófalakat a gótikus ablakok könyöklőmagasságáig visszabontották, a torony szerkezete is megváltozott.

Az első, 1200-as évek eleji épület hajójának alapterülete kb. 8 x 6,7 méter lehetett, amelyhez nyugaton vastos torony kapcsolódott; nyomai a jelenlegi torony körül még most is kirajzolódnak. Hajójának átlagosan 80 cm vastag, téglával vegyes hordalékköböl rakott falai a déli és északi hajófal, illetve a nyugati, torony által részben elfedett homlokzat alsó harmadát teszik ki. Kőfaragványai szerények: két kisméretű, rézsús nyílású, félköríves záródású, egyenként 40 cm magas ablak – egyikük még eredeti helyén, másikuk pedig térdmagasságban az északi hajófalban található – mellett még a déli kapu archivoltja sorolható ide. Ez utóbbi kínálja a legtöbb fogódzót a vele összefüggő építkezés keltezésére.

A második román kori periódus véleményünk szerint összefügg a tatár pusztítást követő 13. század végi újjáépítéssel, amelyet az 1262 előtti oklevélben szereplő boroskrakkói és magyarigeni hospesek betelepülésével hozhatunk kapcsolatba. A templom tornya áldozatul eshetett a tatár támadásnak, mert a jelzett időben egy karcsúbbal cserélték fel. Ez közvetlenül ráépül az I. periódus nyugati homlokzatának kb. 3 m magas falszakaszára. Eredetileg három emeletre oszlott, félköríves bejárata ma is áll. A legalsó szintjét dongaboltozat fedte. A nyugatra néző, téglaszós ikerablak is ebből a korszakból származhat, bár mai részletei későbbi, igénytelenebb beavatkozás eredményei lehetnek. A hajó nyugati homlokzatának felső részét alkotó falak összefüggnek a toronnyal, így a falelválásokból következtethetünk a második periódusbeli épület nyeregterejének a helyére. Ebben a szakaszban a templomhajót kelet felé is bővítették, összefüggésben egy nagyobb lélekszámú népesség betelepülésével. Régészeti kutatások híján nem rendelkezünk adatokkal e megnagyobbított hajótér (6,70 x 12,60 m) szentélyével kapcsolatban sem. A bővítéssel párhuzamosan kerülhetett sor a déli kapu átalakítására is.

A kaput részletei egy Erdélyben gyakori típushoz kapcsolják, melynek legközelebbi párhuzamait Bacában, Bonchidán és Szentbenedeken találjuk meg.²⁷ Legfőbb jellemzője, a síkszerűség mellett, a kapuszárak belső szélét meghatározó, hengertagként megjelenített, karcsú, kockafejezetes háromnegyedoszlop, mely az archivoltban hengertagként ismétlődik. A szentimrei déli bejárat ezt a formát követi: ívezetének profilja egyszerűbb és keskenyebb a szárköveknél, ornamentikája korábbi, 12. századra valló formákat mutat, amely a kapuszárakhoz képest is szerényebbnek tűnik. A koncentrikus félkörökkel díszített kockafejezet és a palmettasor a 13. század elején lebontott, első gyulaféhvári székesegyház díszítőkincsében is megtalálható: a levélsor megkettőzve egy párkánytöredéken, a koncentrikus félkörök (kereszt nélkül) pedig egy kockaoszlopfőn.²⁸ A függőleges palmettasor igen elterjedt, Szentimrén kívül még Bonchidán és Váradlesen, kissé módosított formában pedig Szerterzsébeten és Gyerómonostoron is találkozunk vele – azonban a koncentrikus félkörös díszítésre Erdélyben Szentimrén kívül nem ismerünk más párhuzamot. Ezek az elemek első pillantásra a szemöldökívet a 13. századra kelteznék, mégsem tekinthetünk el attól, hogy ezek a motívumok Gyulaféhvárott a szerkezeti funkciót hangsúlyozó díszítmények, míg Szentimrén a díszítmény díszítményévé egyszerűsödnek – ezért valószínűbbnek tartjuk a motívum közvetett átvételét. Mivel palmettasoros ornamentika a 13. században is él még,²⁹ leginkább e

²⁷ Entz 1994. 31.

²⁸ Entz 1958. 60, 73, illetve 47–48. képek. A levélsoros kötődék valószínűleg párkány része lehetett, a kettős levélsor fölött húzódó szalagfonat megegyezik az első székesegyházból származó Maiestas Domini dombormű szemöldökívének a díszítésével. Tóth Sándor feltételezése szerint ez a 12. század első negyedében készülhetett. A levélsoros kő ma a szomszédos ortodox katedrális kerengőjének a déli szárnyában található.

²⁹ Takács Imre: *Várad Árpád-kori székesegyháza. Történeti források és kőfaragványok a 12–13. századból.* = *Várad-i kőtöredékek.* Szerk. Kerny Terézia. Bp. 1989. 25–26, illetve 34 (12). Egy pontosan nem lokalizálható (talán várad-i vagy váradlesi) kapubéllet oszlopfőfrízéről van szó, ezen a szóban forgó levélsor kora gótikus ízü bimbósor fölött húzódik. Régies vonásai (pl. meredek attikai lábazat) ellenére – Entz 1994. 31. 16. lábjegyzet és Balogh Jolán: *Varadinum – Várad vára.* I. Bp. 1982. 11. Művészettörténeti füzetek 13/1. képe: 20. – 12. századi keltezésével szemben Takács 13. század eleji keltezése tűnik elfogadhatónak.

század elejére valószínűsíthető az ívezet elkészítése s vele együtt a templom építésének első periódusa is.

A kapu szárkövei a fentebb említett típusba is jól illeszkednek. A két tagozat egyazon koncepció alapján készült, hisz az ívelt hengertag a fent említett tipológiai csoportra jellemzően folytatódik a száruk belső élén kockafejezetes háromnegyedoszlopként. A hengertagok átmérője megegyezik, a fejezeteket, illetve talapatokat gyűrűtag választja el a törzstől mindkét esetben. A másik visszatérő motívum a farkasfog-léc, mely mind a szárukon, mind az ívezeten meghatározó. Egyidejűségüket azonban több érv is kérdéssé teszi. Feltűnő, hogy a száruk egyetlen kockatagozatán sem találjuk meg a koncentrikus félkörökbe komponált kis keresztet, és míg a felső részen keskeny vájat is határolja a lécet, addig ezt a szárköveken nem leljük. Ez a hiány igencsak elgondolkodtató, hisz igazából ilyen határoló, lezáró elemre itt lenne szükség, ahol az ornamentika már-már összefolyik. Véleményünk szerint a 13. század eleji szárköveket a második építési szakaszban cserélhették ki egy hasonló felépítésű, ám díszítésében későbbi ízlésformákat tükröző tagozatra. Ezzel a cserével magyarázhatjuk a vállkövek és a fejezetzóna hiányát is. A szárkövek legfőbb díszei a hatszirmú rozetták, melyeket egy-egy farkasfog-gyűrű övez. Ez a faépítést idéző ornamentika a 13. század végi erdélyi kőfaragásban sem ismeretlen – elég ha az aranyosgerendi református templom 1290-es építési feliratának díszére gondolunk.³⁰

A bal oldali darab felső részén feltűnő halmon álló kereszt felső szárait farkasfogas ívek zárják le, melyek háromkaréjba szerveződnének, ha összeérnének. A halmon álló kereszt tájainkon a 13. század utolsó negyedében terjedt el, s igen gyakran feltűnik a következő fél század nemesi sírkövein,³¹ valamint a magyar királyok 13. század második felétől használt kettős kereszt címerén.³² Összevetvén a gerendi 1290-es rozetta-analógiát a halmon álló kereszt ugyancsak akkor elterjedő motívumával, a szárköveket legkorábban a 13. század utolsó negyedére keltezhetjük – ami ismét csak a két egymást követő román kori építési szakaszra vonatkozó elképzelésünket támasztja alá. Fel kell figyelni még a kapuzatot alkotó két elem eltérő felületmegtűntetésére is. Az Eger melletti szomolyai templom az említett szerkezetűpushoz igencsak közel álló kerete a 13. századból származik, és az egeri székesegyházon működött kőfaragók stílusjegyeit viseli.³³ Az egymástól meglehetősen távol eső faragványokat valószínűleg csak azonos megrendelői igényeket tükröző közös, késő román kori formanyelvük köti össze. Az elősorolt érvek alapján így az épület bővítésére a 13. század legvégén kerülhetett sor.

A templom mai képét a 15. században kapta, amikor új szentélyt építettek hozzá, hajóját megmagasították, támpillérekkel látták el, cintermét pedig védőfallal vették körül. A hagyomány ezeket a munkálatokat Hunyadi János építkezéseinek tartja, noha egykorú adat ezt a feltevést nem támasztja alá. Bonfini évtizedekkel későbbi tanúsága³⁴ szerint János vajda a zsákmányból épített templomokkal tette emlékezetessé győzelmét, s nem lehetetlen, hogy Szentimre török fogságból szabadult lakói – akik egyébként derekasan kivehették részüket a betörést megtorló szebeni csatából is³⁵ – az ő támogatásával szépítették templomukat. Fentebb láthattuk, hogy ez a hagyomány meghatározó a művészettörténeti irodalomban. Legkorábban gr. Bethlen Lajos *Önéletírásában* találkozunk vele. Ezt a munkát szerzője „a szentimrei, Hunyadi Jánostól épített kis templom

³⁰ Képe: Entz 1994. 29. kép. A látványosnak nem nevezhető analógia igen rudimentáris rajzolatú – ettől függetlenül igazolja a motívum meglétét a tárgyalt időszakban.

³¹ *A magyarországi művészet története.* 337.

³² Kumorovitz L. Bernát: *A magyar címer hármashégye.* Turul LVI(1942), 22–33.

³³ Marosi Ernő: *Magyar falusi templomok.* Bp. 1975 132. 14. kép.

³⁴ Bonfinius, Antonius: *Rerum Ungaricarum decades.* Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum. Ed. I. Fögel, B. Iványi, L. Juhász. Lipsiae–Bp. 1936–1941. 3, 5, 75; Magyarul: Antonio Bonfini: *Rerum Ungaricarum decades.* Ford. Kulcsár Péter. Bp. 1995. „[Hunyadi] a zsákmányból később templomokat épített a tartományban.”

³⁵ Bonfini: *i.m.* 3, 5, 65.

5. A déli kapu szarköve.
Ifj. Maksay Ádám felvétele. 1998

6. A szentély belseje.
Ifj. Maksay Ádám felvétele. 1998

7. Aranyozott ezüst kanna a 17. századból.
Debreczeni László felvétele

kriptájában” nyugvó szüleinek ajánlotta.³⁶ Ám 1448-tól már káptalani építkezéseket is feltételezhetünk. Mindkét feltevést alátámasztja a kérdéses építészeti elemek 15. század közepi jellege.

Ha a hagyományt elfogadjuk, az átalakítások értelemszerűen 1442 után kezdődhetnek. Ezek az építkezések valóban jelentősek: a régi szentélyt lebontották, helyébe építették a nyolcszög öt oldalával záródó új szentélyt, amihez a mára már elpusztult sekrestye is tartozott. Kiterjedtek a hajóra is: falait a mai három nagyméretű, mérműves ablak könyöklőpárkányaig visszabontották, és az eredeténél magasabbra emelték. A hajó támpillérei nyúlánkbabbak a szentélyt tartóknál, hogy legalább az építésükkel egy időben felmagasított falakkal kötésben legyenek. Nyugatról számítva a második és a harmadik ablak mérműve fordított szívet mintáz, melynek párhuzamai-ra a tekei evangélikus, a küüllővári és a hadadi református templom kőrácsai között lelünk.

A hajó két embermagasságú, szegmensívvel záródó, élszedett kőkeretes fülkéjének keleti oldalait részben leszeli a felsorolt átalakításokkal egyidős diadalív, így ezek korábbiak amannál. Hasonló, mellékoltárok számára kialakított fülkével a Belső-Szolnok megyei Somkeréken találkozunk, a Marosszentimrén 1425-től 1439-ig birtokos somkereki Erdélyi család templomában. Ezek valószínűsítik, hogy a hagyománnyal ellentétben egy több szakaszban megvalósult késő gótikus átépítés elemeivel állunk szemben.

A 15. század közepi átépítésre utalnak a szentélyben található faragványok is. Az ugyancsak élszedett papi ülőfülke szegmensívvel záródik. Egyházunkat a Hunyadi János alapította tövisi ferences kolostor templomának faragott részeivel az ülőfülke mellett különösen a gyámoknál átmetsződő bordák rokonítják. Az eltűnt sekrestye is egykorú lehetett, mert bejáratának szemöldökgyámos keretét beépítették a szentély falszövetébe.

Két múlt századi metszeten világosan látszanak a mára eltűnt cinteremkapu a déli, jobban védhető oldalon álló félköríves záródású, támpillérekkel közrefogott, mindenfajta egyéb erődítési elemet nélkülöző maradványai.³⁷ Szembetűnő kváderköves falazata és a templom támpilléreivel analóg támaszai. Ezt a bejáratot Debreczeni László felmérései alapján a hajó nyugatról számított harmadik támpillérével kapcsolná össze egy képzeletbeli, a templom homlokzatára állított merőleges.³⁸ A kőkerítés támpilléreinek méretei, falazási módja és kettős osztása egyezik az egyház 15. század közepi hasonló részleteivel.

A későbbi századok nem alakítottak sokat templomunk arculatán. A kőből rakott szószerket 1742-ben építették, az 1784-es parasztfelkelés után hangvetője javításra szorult.³⁹ 1786-ban állították az id. gr. Bethlen Lajos családja emlékét őrző bronztablát.⁴⁰ A famennyezetet 1788-ban cserélték ki.⁴¹ A toronymagasítás és az erkélyes, fából ácsolt toronysisak is ebben az évszázadban épülhetett a jelenlegi lépcsőkkel és a pihenőkkel együtt.

³⁶ Gr. Bethlen Lajos *Önéletírása*. Közli Szádeczky Lajos. Kvár 1908. 10. Az 1853-ban íródott mű mindaddig a legrégebbi írásos említése a hagyománynak.

³⁷ Luppá Péter: *i.m.* 205; Straubert Ödön: *i.m.* 259; Darkó–Debreczeni gyűjtemény. 1930. 204.

³⁸ Darkó–Debreczeni gyűjtemény. 1930. 204.

³⁹ Feliratai. Belsejében: [Bo]ros Jenői Groff SZEKELY LÁSZLÓ és ÁDÁM tsinaltatták 1742 Esz[tendőben]. Frízének alsó rétegében: Korona el rontatván 1784 Eszt Novembr. a fel Zent Im. Oláh Parasztság által Reper[...] Költés-gével Halász Simon Urs, Sub Symbolo Deum Sp Stum Revere e Pracepta ejus observa Teque totum Ipsi Confide. Frízének felső festékrétegében: Boldogok akik halgatták az ISTENnek beszédét, és meg tartják azt. Luk XI. 28.

⁴⁰ Szövege: UT. CONJUX. ET. MATER. PIENTISSIMA./IL. DD. COM. LUDOV. BETHLN. TRISS. FAM./ SZ. MIKLOS. PRAEM. LIBIT. VICT. PAREN./ FRATR. AMICISQ. UT. ECCLAE. ET/ REIPUB. OPT. CIV. AN. AET. XXXIV. III./ FEBR. EREPTUM. NEC. NON. FILIUM./ DIL. JOSEPHUM. III. AN. NATUM. V./ DECEMBR. FILIAMQ. CHARISS./ ANNAM. II. ANNOR. XXII. IUL./ ILLUM. ANTE. HANC. POSS. PA./ TREM. DEC ed ENTES. LUCET./ L.B. ANNA. DE. VESSELENYI./ ET. HOC. MONUM. CONJUGI. / DILECTISS. TRIUM. ORPHAN./PATRI ET. DUOB. LIBERIS. UL./TIM. VOT. SOL. MAESTA. POSVIT./MDCCLXXXVI.

⁴¹ Möller István: *Építészeti emlékek Hunyadi János idejéből*. 123.

Az úrasztali edények⁴² közül a kehely felépítése igen egyszerű, funkciójának megfelelően viszonylag konzervatív.⁴³ 17. századi formában alakított talpát domborítással és poncolással alakított virág- és levélmotívumok díszítik, nyomott gömb alakú nodusát szíromlevelek borítják. Nodusának és talpának felirata bizonyítja, hogy a szentimrei egyház számára Szentimrei Szalai György készítette 1641-ben. A kehelyhez tartozik a teljesen aranyozott ezüst kenyérszító tányér.⁴⁴ Díszítését a köriratok adják, ezek betűformái megegyeznek a poháréval. A bibliai idézet a kehely feliratának immár kiegészített változata, de helymegjelölése hibás. A Geogius névben előforduló helyesírási hiba, az u magánhangzó következtelen írása és a betűk kuszasága igénytelenebb megrendelőre enged következtetni. A megrendelő azonossága, a feliratok tartalma és a betűtípusok meg a kivitelezés szerénysége a két tárgyat egy, bizonyára a közeli, talán Gyulafehérvárott működött műhelyhez köti.

A három kegytárgy közül a legtöbb művészi értéket minden bizonnyal a fedeles kanna hordozza.⁴⁵ Méretében és kivitelezésében gazdagabb, igényesebb megrendelőt mutat. Készítési idejénél jóval későbbi talpfeliratáról feltételezzük, hogy a szentimrei egyháznak szóló adományt örökít meg. Talpán próbajegyvet, augsburgi városjegyet és B-t formázó mesterjegyet fedezhetünk fel.⁴⁶ A szép arányú, karcsú palásthöz merész ívű fül tapad, melynek alsó, visszahajló végén üres, szimmetrikus körvonalú pajzs áll. Billentője hajlított, volutával zárt. Talpát, testét és fedelét elborítja a jól elrendezett, poncolt alapból kidomborított, csiszolt és cizellált, leveles díszítés. A kanna palástját három, levelekből és veretdíszes lécekből kialakított, manierista ízű kártus tagolja, melynek alsó harmadában gazdag gyümölcsfüzér jelenik meg. A kártusok közötti, ám velük azonos formájú mezőket virágtövek díszítik. Stílusa alapján a 17. század elején készülhetett. Napjainkban használatlanok a marosszentimrei kegyeszerek, akárcsak az elhagyott, romosodó templom, amelynek a felszereléséhez tartoztak – s kevés az esélyük, hogy egykori szerepüket ismét betölthessék.

⁴² Egy kehelynek, egy hozzá tartozó kenyérszító tányérnak és egy kannának akadtunk a nyomára a gyulafehérvári református parókián 1998 májusában.

⁴³ Aranyozott ezüst. Magassága 196, talpátmérője 91, cuppájának átmérője 93 mm, súlya 270 g. Nodusán: CALIX / ECCLESIAE / SZENT / IMREH / IENSIS / ANNO [!]; Talpán: cura : GEÖRGY : SZALAI : DE : SZENT : IMREH; cuppájának peremén: SANGVIS : MEUS : VERE : EST : POTUS : IOHANNIS : 6 : ANNO : 1641. A János evangéliuma 6. részének 55. verséből való idézet: „az én vérem bizony ital” -jellegzetesen református ízü sor.

⁴⁴ Aranyozott ezüst. Átmérője 159, talpátmérője 65 mm, súlya 115 g. Belső körirata: GEOEGIVS[!] : SZALAI : OBTVLIT : ANNO : 1 : 6 : 40 : FEBR[uar]i : 1 : 5 : IN VSVM ECCLESIA[e] SZENT IMREHIENSIS. Külső körirata: SANGVIS ENIM : MEUS : VERE : EST : POTVS : IOAN : 6 : 5[!] : CARO : ENIM : MEA : VERE : EST : CIBVS : IOAN : 6 : 5[!]

⁴⁵ Aranyozott ezüst, magassága a ma már hiányzó fedélgombbal együtt 235, billentőjéig 213, talpátmérője 123, fedelének átmérője 87 mm, súlya 785 g. Felirata: Adta Miske Joseph, és Fronius Karolina. 1821.

⁴⁶ A jegyeket Debreczeni–Darkó: *i.m.* azonosította, de nem szerepelnek Rosenberg, Marc: *Der Goldschmiede Merkzeichen*. Frankfurt am Main 1890. katalógusában.